

VÍGHNÉ SZABÓ MELINDA

Magyar ész(t)járás

Egy nyelvésznek mindig érdekes feladatot jelent egy olyan kis nyelv kutatása, amelyet a világon kevesen beszélnek és kevés helyen oktatnak.

A vizsgálatok során nem lehet megkerülni azokat az elméleti és gyakorlati kérdéseket, amelyek a kutatott nyelv magasabb szintű elsajátíthatósága során merülnek fel. Ez különösen izgalmas terület akkor, ha két rokon nyelv találkozik. Ha a kontrasztív analízis során kiderül, hogy a két nyelv között nagyobb a távolság, mint ahogy azt reméltük, felmerül a kérdés, hogy a tipológiai egyezéseken túl milyen jelenségek nyújthatnak még segítséget a nyelvtanulásban.

Az ész(t) mint idegen nyelv tanulása esetén elsősorban a pszicholingvisztikai megközelítés jelenthet támpontot a kérdések megválaszolásához. Az elsajátítási folyamat vizsgálata kiegészítheti az általános nyelvészeti, tipológiai és kontrasztív elemzésen alapuló kutatásokat, és túl is mutathat azokon.

Az ész(t) nyelv iránti érdeklődés hazánkban meglehetősen szerény és korlátozott. Mindössze öt helyen, Budapesten, Debrecenben, Miskolcon, Szegeden és Szombathelyen oktatják felsőoktatási keretek között, Miskolc kivételével mindenhol anyanyelvi lektor segítségével. Feltételezhetnénk, hogy mivel az ész(t) a hallgatók számára már nem az első tanult idegen nyelv, ezért a korábbi nyelvtanulási tapasztalatok jól hasznosíthatók az ész(t) nyelv tanulása során is. Az ész(t)et tanulók esetében az általános grammatikai ismeretek tárháza elsősorban indoeurópai nyelveken alapul, ám ott az anyanyelvük is, amelyben az agglutináló nyelvekre jellemző elemek hangsúlyosabbak. A nyelvek közötti párhuzamokat és eltéréseket többnyire az anyanyelvvel való összehasonlítás során vesszük észre, de mit kezdünk azokkal a nyelvi elemekkel, szerkezetekkel, amelyek e rendszerből kilógnak?

Mivel ész(t)–magyar nyelvi érintkezésekről nincs tudomásunk, a megegyező nyelvi elemek párhuzamos nyelvi fejlődés vagy azonos idegennyelvi hatás eredményei. Tipológiai szempontból a típusváltásban az agglutinatív uráli nyelvek közül az ész(t) tette meg a legnagyobb lépést (Pusztay 1996: 79), amelyben a flektáló jelleg erősödött. Ez a változás a mai napig elsősorban német nyelvi hatásra történik. Areális szempontból a magyar nyelv sem vonható ki e változások alól, számos azonos jegy a magyar nyelvben is felfedezhető. Mivel tipológiai szempontból tiszta nyelveket nem lehet elkülöníteni, ezeket a változásokat törvényszerűnek kell elfogadnunk. A szigorú tipológiai besorolásokat szétfeszítik azok a nyelvi folyamatok, amelyek egy más szerkezetű nyelv hatására jönnek létre. A tipológiai felfogás azonban nélkülözhetetlen akkor, ha a nyelveket a

megértés felől közelítjük. Pléh szerint (Pléh 1998: 198) a nyelvek használóinál a nyelv típusára jellemző megértési rendszer jön létre. Az agglutináció során minden grammatikai funkciónak egyetlen morféma felel meg, és minden morféma csak egy funkcióban szerepel az adott szóalakban. Ennek a szabályosságnak a magyar nyelv sokkal inkább megfelel, mint az észt. Számos analitikus vonás található a mi nyelvünkben is (pl. idő kifejezése segédigével, gazdag igekötőrendszer), ám az észt jóval gazdagabb képet mutat a típuskeveredésben (90 névszóragozási és 24 igeragozási típus megkülönböztetése, idő kifejezése segédigével, gazdag igekötőrendszer, analitikus szerkezetek szóképzés helyett, birtokos névmás használata stb.).

Az agglutináló nyelvek esetében különösen fontos a morfémák típusának helyes meghatározása és sorrendje. A helyes alaktani értelmezés segít a szavak felépítésének elemzésében és a mondattani szerepek eldöntésében. Gyermeknyelvi kutatók megfigyelték, hogy a gyermek az anyanyelv morfémáinak helyes sorrendjét következetesen betartja, nemcsak magyar, hanem többek között finn és török viszonylatban is (Lengyel 1981: 328). Ez az észt nyelvben sem okoz nehézséget, habár az észt a nehezen elsajátítható nyelvek közé tartozik: gazdag morfológiai rendszere növelheti a hibaszázalékot, hiszen sok az a transzformációs hely, amelyet figyelni kell. A megértés során folyamatos „vigyázállásban” vagyunk, hiszen egy komplex szó jelentésének összerakásakor meg kell várnunk az adott szó végét, hogy mondatbeli szerepét eldönthessük (legalábbis a nyelvtanulás elején, később a kontextus sokat segíthet).

Ha valaki elkezd egy új idegen nyelvet tanulni, egyes nyelvészek szerint az agyi struktúra újabb átrendeződésére kerül sor. Ez a megközelítés a neurolingvisztikához kanyarodik vissza, amelynek számos kutatási eredménye bizonyítja, hogy a nyelvek egymás mellett és egymással összefüggésben épülnek ki az agy bal halántéklebenyi részében található Wernicke-mezőben, valamint az agynak e területe összefüggésben áll a többi területtel is. A kontrasztivitás tehát biológiailag meghatározott bennünk. Tudjuk, hogy a beszélés során a mentális lexikon elérése rendkívüli gyorsasággal történik; a beszélő gyakorlatilag automatikusan választja ki a gondolati tartalomnak legmegfelelőbb szavakat, valamint az azoknak megfelelő szintaktikai és fonológiai sajátosságokat. Számos neuropszichológiai tanulmány feltételezi – a beszéd sérültek beszédének vizsgálata alapján –, hogy a szó szemantikai és szintaktikai jellemzői előbb aktiválódnak, mint a fonológiai sajátosságok (Gósy 1998). A Wernicke-mező nemcsak a szavakért, de a kivételekért is felelős. Ha feltételezzük, hogy a kivételek külön tárolódnak a Wernicke-mezőben, akkor agglutináló nyelvek esetében ez a terület igen gazdag és összetett lehet. A grammatikáért és a szabály alapú szerveződésért pedig az agy bal homloklebenyi részében található Broca-mező felel. Számos esetben a kivételek átkerülnek a szabályrendszer, vagyis a procedurális rendszer hatálya alá, és nem az egyedi elemeket őrző agyi területen tárolódnak (Pléh 2002: 80). Nagyon sok gyakorlás árán érhető csak el, hogy egy bizonyos szó alakváltozatait ne kivételként kezeljük (ha valóban nem kivételek), hanem be tudjuk illeszteni ezeket valamelyik nagyobb grammatikai/morfológiai csoportba.

Az észtben a szótőfelismerés nagyon fontos; tudni kell, hogy mi az alap. A hozzáférést a szóhasználati gyakoriság, a nyelvtani kategória, valamint szótagbeli és fonológiai tulajdonságok is befolyásolják. Juhász szerint (Juhász 1975: 30) egy nyelv valamennyi eleme egy-egy fonológiai, lexikai és grammatikai oppozíció tagja. Idegen nyelv tanulásakor nemcsak az anyanyelvben és az idegen nyelven belül szembesülünk oppozíciókkal, de

az anyanyelv és az idegen nyelv között is számos potenciális hibalehetőség megjósolható. Az agglutinatív szerkesztésmód során a lexikai szintet éri a legnagyobb terhelés. A szavakat alkotó morféma – a toldalékok és egyéb nyelvi elemek – felismerése során megnő a feldolgozási idő, hiszen nemcsak a lexikai elemeket kell felismerni, hanem azok mondatbeli szerepét is el kell dönteni. Ha Pléh Csaba nyomán feltételezhetjük, hogy a megértés során az asszociatív és értelmező szint között létezik a „gondolkodás nyelve” (Pléh 2000), akkor talán azt is állíthatjuk, hogy a nyelvtanulásban mindig ott van egy „köztes nyelv” az anyanyelv és idegen nyelv között. Ha a nyelvtanulás kezdeti stádiumban van, a „köztes nyelv” nem képes még a nyelvek közötti opozíciók helyes értelmezésére és a hibák korrigálására. Emellett, amíg az anyanyelv egyes jegyeinek elsajátítása egymásra épülve megy végbe, addig erre az idegen nyelv tanulásakor nincs lehetőség; nem beszélve annak a nagyon fontos, preverbális szakasznak a hiányáról, amelyben a kisgyermek még csak megfigyeli és feldolgozza nyelvi környezetét.

A következőkben tekintsük át az észti nyelv tanulása során leggyakrabban jelentkező típushibákat, amelyek elsősorban a magyar nyelv hatására jönnek létre. (A hibákat a már legalább egy éve észti nyelvet tanuló hallgatók dolgozataiból válogattam. Kaptam anyagot a szombathelyi Berzsenyi Dániel Főiskolától, az Eötvös Loránd Tudományegyetemről és a Debreceni Egyetemtől.)

Nézzünk példákat a *fonémák és morféma szintjén megjelenő opozíciós hibákra*.

Mivel a megfigyelt magyar hallgatók az észti nyelvet megelőzően vagy azzal párhuzamosan finnül is tanultak, nemegyszer keltett zavart az észti nyelvhez oly közel álló rokon nyelv. A finn nyelvi hatás elsősorban a fonémák és morféma szintjén érvényesül. Gyakori hiba a névszón megjelenő tövéghangzó, amelyet az észti és magyar nyelvtől eltérően csak a finn nyelv tudott megőrizni (finn *pirni*, észti *pirn* 'körte'; finn *kassi*, észti *kass* 'macska'). Gyakori hiba írásban a finn *y* és az észti *ü* graféma keverése is (*yksi*, *üks* 'egy').

Hangzótévesztést nemcsak a finn *y* és az észti *ü* esetében figyelhetünk meg; hallás után mind a magánhangzórendszerben, mind pedig a mássalhangzórendszerben tévedhetünk, ami jelentésváltozással is együtt járhat: **leksime* (*läksime*) 'mentünk'; *rebane* (*räpane*) 'róka'; 'piszkos'; **sitrun* (*sidrun*) 'citrom'.

Az első esetben az *e~ä* fonémák nehezen különíthetők el a magyar fül számára, mivel csak egy nyelvállásban eltérő (középső és alsó nyelvállású) palatális illabiális magánhangzóról van szó. A következő két esetben míg a *p~t~k* fonémák a magyarban és az észtben is teljes értékű zöngétlen zárhangok, addig a *b~d~g* fonémák az észtben „félzöngés” zárhangok. Ezek a hangok hiányoznak a magyar nyelvből, képzésük sok esetben gondot okoz (Kippasto 1995). Érdekes megfigyelés, hogy bár a magyarban és a lengyelben ezek teljes értékű zöngés–zöngétlen párokat alkotnak, a magyarul tanuló lengyelek sem hallják a különbséget.

A hangzórendszerben nem ritka az időtartamtévesztés: **asta* (*aasta*) 'év'; **Jppin* (*Jpin*) 'tanulok'.

A pontos kiejtés az észtben öt hosszúsági fok megkülönböztetését teszi szükségessé. Ezek közül három jól elkülöníthető egymástól (rövid, hosszú és igen hosszú). Eszközfonetikai vizsgálatok bizonyítják, hogy a magyar hosszú időtartam az észti hosszú és igen hosszú időtartam között helyezkedik el. Emiatt nehezen halljuk meg a különbséget. Emellett a ragozás során a névszói és az igei tövekre minőségi és mennyiségi fokváltakozás is jellemző (vagy a hang, vagy a hosszúsági fok változik meg). Ezért nemcsak a névszókat, de az igéket is a négy szótári alapelakjukkal együtt érdemes megtanulni.

Az észti névszóragozást a ragozási típusok és tőváltozatok bősége jellemzi. A megértés során nehézséget okoz az, hogy a különböző tőváltozatokat a megfelelő szótári egységre vonatkoztassuk (pl. *kaas* 'tető' ~ *kaane* GenSg ~ *kaant* PartSg). Nemegyszer maguk a tőváltozatok okozzák a legnagyobb zavart: **Koosneb kolmast osast*. (... *kolmest osast*.) 'Három részből áll.'; **kolmaspäev (kolmapäev)* 'szerda'. A *kolmas~kolme~kolma* (nom. *kolm* 'három') számnév tőváltozataiban a *kolmas* sorszámnév, míg a *kolme* a *kolm* alak genitívuszi és partitívuszi alakja.

Mivel az esetragok mindig a névszó genitívuszi tövéhez járulnak, ezeket a töveket is célszerű azonnal az alapszóval együtt megtanulni. A hibás genitívuszi tő alkalmazása vagy helytelen szóhasználatot eredményez (pl. **pJrandil (pJrandal)* 'padlón'), vagy egy teljesen új jelentést kapunk (*koores* 'tejszínben', *kooris* 'énekkarban').

A genitívusz fontos szerepet játszik a valódi akkuzatívuszi eset jelölésében is. Ez azonban még annyival bonyolódik, hogy az akkuzatívuszt partitívusz és nominatívusz is jelölheti. A partitívuszi ragok gazdagsága az egyik legnehezebben elsajátítható része az észti nyelvtannak. **Pane tomateid külmkappi!* (...*tomatid*...) 'Tedd a paradicsomokat a hűtőszekrénybe!'; **ilust, linnt (ilusat, linna)* 'szépet, várost'.

Az első esetben a helyes észti imperatívuszi mondat tárgya többes szám nominatívuszban áll; a magyar nyelv hatására használtak partitívuszi esetragot.

A második esetben a *-t* partitívuszi rag helytelen használata mindaddig általánosnak mondható, amíg a partitívusz nem rögzül, valószínűleg a magyar *-t* tárgyrag hatására. A helyes partitívuszi alakok használata nagymértékben függ a szavak gyakoriságától.

A névszóragozásban különösen nagy gondot jelentenek a helyhatározóragok. Az esetrendszerben kifejezésre jutó irányhármasság a finnugor nyelvekben ősi eredetű. Megértése ezért nem jelent nagy problémát az észti nyelvben sem. Gondot a magyartól eltérő esetrag használata, illetve a rövid illatívusz jelenthet. Az észti *-sse* illatívuszt egyes számban rövid illatívusz helyettesíti abban az esetben, ha a *hová?* kérdésre felelő névszónak van rövid illatívusza (pl. *Eva läheb majja*. (és nem **majasse*) 'Éva bemegy a házba.'). A szavak rövid illatívuszi alakjának elsajátítása függ az adott szó gyakoriságától. A rövid illatívusz használatának kerülése összefügghet azzal a ténnyel is, hogy a térvizonyokat a magyar nyelvhez hasonlóan könnyebb ragokkal kifejezni, mint az alapszótól eltérő új szóalakkal. Megfigyelték, hogy a kisgyermek is könnyebben kifejezi a térvizonyokat, ha azok a szó végén ragokkal fogalmazhatók meg (Lengyel 1981: 326). **Mina ostan poes*. (...*poest*) 'Boltban vásárolok.'

A magyar nyelvben általánosabb az inesszívuszi esetrag használata (pl. 'boltban vásárolok'), ezzel szemben a helyes észti példamondat az ősi finnugor elatívuszi esetragot használja (*-st*).

Az alaktani elemzés során nagy terhelés esik azokra a morfémákra, amelyeknek több jelentésük is van: *ela|d* Sg2_{jelen} 'élsz' ~ *pika|d* NomPl 'hosszúk'; *keel|i* PartPl 'nyelveket' ~ *tul|i* Sg3_{egyszerű múlt} 'jött'; *ela|ks* felt. mód, minden számban és személyben 'élne' ~ *pika|ks* TransSg 'hosszúvá'.

A *szintagmák szintjén* megjelenő leggyakoribb hibák a vonzatok tévesztése és a helytelen egyeztetés.

A magyar és észti igeragozást szintén a típusgazdagság jellemzi. Az észti igeragozásban a leginkább előforduló hibáknak a magyarból átemelt igevonatok alkalmazása az

oka, például: **Sina aitad täna mulle, ma aitan homme sulle. (... mind... sind.)* 'Ma te segítesz nekem, holnap én segítek neked.'

Itt partitívus helyett a részeshatóározót is jelölő allatívuszi esetrag jelenik meg a személyes névmásokon (-le). Hegyi Endre szerint – aki kidolgozta a vonzatközpontú nyelvoktatás módszerét – a nyelvek egyik legnagyobb buktatója valóban a vonzatok alkalmazása (Hegyi 1967). A legtöbb interferencia ezen a területen tapasztalható. Sokszor az esetragok és vonzatok megkülönböztetése is nehézségekbe ütközik, ami szintén lassítja a feldolgozás menetét.

Egyes finnugristák szerint a jelző és jelzett szó közötti egyeztetés az ősi alapnyelvben ismeretlen volt. Ez a magyar nyelvben szépen látszik, csak az értelmező jelző veszi fel a jelzett esetragját, jelölve a köztük lévő viszonyt. Az egyeztetés hiánya a nyelv gazdaságosságára utal, hiszen a kötött szórend (a jelző közvetlen a jelzett szó előtt áll) rögzíti a jelző és jelzett szó szoros kapcsolatát.

Az észtbén a magyartól eltérően a jelzöt mindig egyeztetjük a jelzett szóval (pár kivételtől eltekintve), pl. *hallid juuksed* ('ős haj' az észtbén többes szám). A német jelző ugyanígy igazodik ahhoz a főnévhez, amelyre vonatkozik, hogy jelölje annak esetét, nemét, számát. Az észtbén négy esetben nem egyeztetünk (terminatívuszbán, esszívuszbán, abesszívuszbán és komitatívuszbán), itt a melléknév genitívuszi alakja elegendő; csak számban egyeztetünk a jelzett szóval. Ha a főszabály elsajátítására kerül sor, akkor a következő hiba adódik komitatívuszbán: **Tahan ilusaga tüdrukuga tantsida. (... ilusa tüdrukuga...)* 'Egy szép lánnyal akarok táncolni.'

A *mondatok szintjén* elsősorban szórendi tévedéssel találkozhatunk. A magyar nyelvhez hasonlóan az észtbén sem kötött a szórend, de léteznek bizonyos szabályszerűségek az egyenes (SVO) és fordított szórend alkalmazására (ugyanígy a magyar szórendben is vannak korlátok). Fontos szabály, hogy az ige bizonyos kivételektől eltekintve mindig a második helyen áll. Fordított szórend esetén a hangsúlyozni kívánt mondatrész kerül a mondat elejére vagy végére. Kiegészítendő kérdő mondat alkotásánál is gyakori hiba, hogy az ige nem a megfelelő helyre kerül: **Mis on seal? (Mis seal on?)* 'Mi van ott?' (létige a mondat végén). A helyes szórend megtalálása talán az egyik legnehezebben leküzdhető feladat az idegen nyelvben. Már a gyermeknyelvi szórend is az anyanyelvi szórendet tükrözi, vagyis egy olyan rögzült rendszerről van szó, amely felnőtt korban lépten-nyomon interferenciát okoz az idegen nyelvben.

Lexikai szinten gyakori hiba

(a) a szótévesztés eltérő jelentéstartalommal, amelynek hangzásbeli hasonlóság az oka: *maha ~ mahl* 'le-, el-, meg-, a földre'; 'gyümölcsle', **kJigekool ~ kJrgkool* felsőfok képzésekor használt *kõige* 'leg-'; 'főiskola';

(b) szótévesztés hasonló jelentéstartalommal: *läheb ~ käib* 'megy'; 'jár', *oleme *koju ~ oleme kodus* 'haza vagyunk'; 'otthon vagyunk';

(c) idegen nyelvi (itt csak magyar) hatás: **ülikoolil (ülikoolis) ~ magyar* (és német) mintára külső helyhatározói esetrag: 'egyetemen', 'an der Universität'; észtbén szó szerint 'egyetemben'; *Ta läheb *zakoo ostma. (... pintsakut ostma)* 'Zakót megy vásárolni.'

(d) teljes szózavar/szóteremtés: **Puhu tuleb. (Tuul puhub.)* 'Fúj a szél.', **maadiskas (maasikas)* 'eper';

(e) hibás szóösszetételek: **vJJrlinnas (vJJras linnas)* 'idegen városban', a *võörkeel* 'idegen nyelv' analógiájára, **rongteejaam (rongijaam, raudteejaam)* 'vasútállomás'.

A példákból kitűnik, hogy az idegen nyelv tanulása során jelentkező hibák forrása leginkább az anyanyelv. Nemcsak a hibás szerkezetekben, de a helytelen, téves előhívásokban is könnyen felfedezhető az anyanyelv hatása. Az anyanyelv mintájára próbáljuk a másik nyelv kivételeit és az anyanyelvünktől eltérő jelenségeit kiküszöbölni.

A szabályok, amelyek segítségével az alapformák más formát nyernek, a fenti példákban nem működtek. Nemcsak a magyar nyelvre, de az észtre is jellemző, hogy maguk a szabályok is más és más általánosságúak. Gyakori hiba a hasonló alakok zavara és összetett szavak alkotása a meglévők mintájára. A paradigmarendszerek helytelen használata vélt hasonlóságokon alapszik. Analógia jön létre akkor (elsősorban az észт mennyiségi és minőségi fokváltakozás nehézsége miatt), ha a szóalak változása bonyolult, nem lineáris, illetve a szó variánsa kivétel. Az idegen nyelv szabályait és az idegen nyelv anyanyelvünktől eltérő jelenségeit mindig megpróbáljuk a gyakoribb, általánosabb megoldások mintájára átalakítani (a minta adott lehet mind az anyanyelvben, mind pedig az idegen nyelven belül).

Az analógia sok esetben segíthet is az elsajátításban, hiszen a nyelvi részrendszerek felépítésében különösen fontos szerepe van. Ha azonban az analógia hibaforrás, az annak a következménye, hogy a szabálytalan, kivételes, szűkebb osztályokba tartozó elemekre megjelenik a főszabály általánosítása.

Összeségében az idegen nyelv gyakoribb formái és a paradigmarendszerekbe illeszthető jegyei mindig könnyebben azonosíthatóak. Agglutináló nyelvek esetében az alaktan mindig befolyásolja a szintaktikai, szemantikai és mondattani döntéseket.

Az anyanyelv és az idegen nyelv tanulása során a hibák megjelenése hasonló módon történik. Vajon miért nem tud helyesen ragozni a gyermek és az idegen nyelvet tanuló felnőtt? Az eddigi gyermeknyelvi, valamint beszédpercepciós és beszédprodukción kutatások általában az angol nyelvre támaszkodtak. A magyar és észт nyelv gazdag morfológiai rendszere, sokrétű alaktani, szintaktikai és mondattani szabályai kiváló lehetőséget nyújtanak a későbbi kutatásokra és az elméletek ellenőrzésére.

IRODALOM

- Gósy Mária (1998): „A zöngésségi hasonulás a (spontán) beszédben.” In: Gósy Mária (szerk.): *Beszédkutatás '98*. MTA Nyelvtudományi Intézete: Budapest. pp. 1–21.
- Gósy Mária (1999): *Pszicholingvisztika*. Corvina: Budapest.
- Hegyi Endre (1967): *Hogyan tanítsuk idegen nyelvként a magyart? A vonzatközpontú nyelvtanítás és módszere*. Tankönyvkiadó: Budapest.
- Juhász János (1975): „Elmélet és gyakorlat a nyelvek szinkrón egybevetésében.” In: *Magyar Nyelv* vol. LXXI [=71.] pp. 29–35.
- Kippasto, A. és Nagy Judit (1995): *Észт nyelvkönyv*. Bíbor Kiadó: Miskolc.
- Lengyel Zsolt (1981): *A gyermeknyelv*. Gondolat Kiadó: Budapest.
- Pléh Csaba (1998): *A mondatmegértés a magyar nyelvben*. Osiris Kiadó: Budapest.
- (2000): „A magyar pszicholingvisztika évtizedei: mi magyar, mi nyelvészet és mi pszichológia belőle?” In: *Helyzetkép a magyar nyelvtudományról*. MTA Nyelvtudományi Intézet: Budapest.
- , Palotás Gábor és Lőrincz József (2002): *Nyelvfejlődési szűrővizsgálat (PPL)*. Akadémiai Kiadó: Budapest.
- Pusztay János (1996): „A magyar és az észт nyelv összehasonlító vizsgálatához.” In: *Folia Estonica*. Szombathely. pp. 79–84.